

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1942**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1942

Redaktion:

SIGURD WALLIN · GÖSTA BERG · SIGFRID SVENSSON

Omslaget: Studenterna fira valborgsmässoafton på Skansen. Foto Folke Carlsson.

*Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1942
Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr*

FOLKLIVSFILM

av Albert Nilsson

Filmen är ett av vår tids ständigt aktuella ämnen. Den svenska filmproduktionen har vid skilda tillfällen diskuterats och fått mer eller mindre kraftiga underbetyg. Och i debatten om den importerade filmen synes det centrala problemet ha varit begränsandet av det skadliga inflytande som framhållits som oskiljaktigt från denna produktion, kanske inte minst den amerikanska. För den svenska filmen vill man nu gärna tyda de senaste tecknen som löften om bättring i framtiden. I fråga om den underhaltiga delen av utländsk film har man nog att räkna med en svår kamp mellan å ena sidan idealitet och ansvar och å den andra skrupelfria och skickligt ledda ekonomiska intressen. Starka krafter torde här behöva sättas in, om ett resultat i önskad riktning skall kunna uppnås.

Dessa rader ha emellertid tillkommit mindre för att lämna nya bidrag till den allmänna filmdiskussionen men mera för att framhålla en sida av svensk kultur, där filmen kunde och borde göra en stor insats. Jag talar om svensk folklivsfilm. En kort orientering till en början.

Det har sedan länge ansetts nödvändigt att ägna omfattande undersökningar åt den äldre svenska folkkulturen, som ju i vår moderna maskinålder undan för undan omvandlas och försvinner. Institutioner ha inrättats eller utbyggt för ändamålet och ganska ansevärd summor ha under årens lopp ställts till förfogande, även om det är ett ofrånkomligt faktum att systemet med årligen sökta och årligen blott till en viss del beviljade anslag för fältundersökningarna varit till skada för planmässighet

ten i arbetet. Värdet av det insamlade materialet kan väl inte nu mätas men det kommer säkerligen att växa i geometrisk serie med avståndet mellan vår moderna civilisation och vår gamla odling. Det är vetenskapens uppgift att bearbeta stoffet och under fortsatta undersökningar klarlägga vårt folks kulturutveckling. Resultaten komma folkbildningen till godo och det måste väl anses vara av vikt för varje medlem i samhället att lära känna det svenska folkets inre historia i vardag som fest och icke bara de yttre och större politiska händelserna. Slutligen torde det snart verkligen börja inses att stora grupper tjänstemän och andliga ledare för att rätt fylla sitt kall skulle ha en ovärderlig nytta av en djupare förtrogenhet med folkligt kynne och folkligt tänkande. På den vetenskapliga linjen ha redan resultat nåtts, som kunna ge oss rätt till en viss stolthet. Vad den allmänna folkbildningen beträffar äro vi på god väg åtminstone. Vi ha åtskilliga och goda museer. Vi ha en livaktig hembygdsrörelse och hembygdsforskning. I fråga om skolundervisningen har lärarekåren egendomligt nog kommit att skjutas åt sidan. Det ordnas föreläsningar på museerna, ett par museilektorer ha tillsatts från museihåll, museibesök ha så smått börjat höra till undervisningsplanen. Men vad förslår detta, då läraren icke fungerar? Och han kan inte fungera, såvida han inte själv skaffat sig ett vetande vid sidan om sin utbildning. Det har nämligen hittills ansetts överflödigt att i lärarekrafternas utbildning lämna plats ens för en yttlig kännedom om svensk folkkultur.

Kännedom om folklig sed och folkligt tänkande skulle tvevelsutan vara av stort värde även för prästerskapet i dess gärning. Detta har verkligen insetts på visst ledande kyrkligt håll, men man synes stå fjärran från praktiska åtgärder och våra präster veta säkerligen mycket mera om gammaljudisk folktro och folksed än om svensk. I de få fall jag känner från Lunds universitet, då blivande präster läst ämnet folkminnesforskning och sysslat med undersökningar i fältet, ha dessa givit samstämmiga vittnesbörd om den nytta de haft därav som präster. Man får komma ihåg att den tiden är förbi, då prästen själv var bonde och levde i intim kontakt med bygdens hela arbetsliv. Nu synes

främlingskapet för allmogens förhållanden och tankevärld ofta vara ett allvarligt hinder för en fruktbringande prästerlig gärning. Men även för många andra grupper av tjänstemän och andliga ledare, särskilt i det sociala hjälparbetet, och säkerligen även för våra jurister och kommunala tjänstemän, skulle en kännedom om folkkultur och folkpsykologi vara till gagn i den dagliga gärningen. De resultat, som undersökningarna av vår svenska folkkultur hittills nått fram till och ytterligare komma att nå, synas sålunda i en framtid ha möjligheter att bli rikt använda. Men den organisatoriska vägen, innan vi nå dit, är säkert mycket lång. Det är därför, som jag anser att folklivsfilmen skulle kunna erbjuda en genväg och delvis fylla ett aktuellt behov. Innan vi gå närmare in på hur detta skulle ske kan det vara anledning att ett ögonblick beröra den form, vari resultatet av den svenska folkkulturens utforskning nu föreligga.

Arkiven i Stockholm, Uppsala, Lund och Göteborg rymma tusentals och åter tusentals uppteckningar om den svenska folkkulturens äldre former. Folksed, näringsliv och bebyggelse äro i stor utsträckning därjämte avbildade i foto, teckning eller uppmätningar. Museernas bestånd av föremål och friluftsanläggningar fullständiga materialet på ett till synes utmärkt sätt. Men det har dock blivit i döda former som den gamla svenska folkkulturen bevarats åt eftervärlden. Den levande verkligheten i gård och i by, inomhus och bland djur och redskap ute på markerna, vardagens strävan eller festens glädje ha varit svåra att återge. Mer än något annat tekniskt hjälpmedel har filmen nu gett oss nya möjligheter att fånga och föreviga det liv som försvinner. Folklivsfilmen skulle här kunna fylla en historiskt betingad lucka i tillvaratagandet av den svenska folksliga kulturen, och det ligger i filmens väsen, att den kan nå hur många människor som helst, av vilka de flesta sällan eller aldrig ha möjlighet att nå kontakt med museer och arkiv eller den verksamhet, som där bedrives.

Folklivsfilmen är givetvis ingen nyhet, men vad som hittills kunnat upptagas är tyvärr blott en ringa del av vad det borde ha varit. Inom den allra närmaste framtiden synes det också

vara en absolut nödvändighet att filmupptagningar av äldre svenskt folkliv komma i gång verkligt på allvar, hur den ekonomiska sidan av saken än skall ordnas. Vi skola då först något dröja vid det som kunnat göras hitintills. Redan till Göteborgsutställningen 1923 upptogos på föranstaltande av numera professorn i nordisk etnologi Sigurd Erixon och under fil. dr Torsten Lenks ledning åtskilliga filmer över äldre hantverk. För den tekniska sidan svarade Svensk filmindustri. År 1926 ingick Nordiska museets nämnd till Kungl. Maj:t med en ansökan att av överskottsmedlen från Statens biografbyrås verksamhet erhålla anslag för kulturhistoriska filmer. Man hade redan från början ett så pass kraftigt årsprogram som 3—5 000 meter bredfilm. Anslag beviljades också med 3 000 kr. för första året och sedan dess har ansökan årligen upprepats, varvid proportionen mellan sökta och beviljade medel växlat mellan sju till fem och fem till ett. Från och med år 1940 ha inga medel, under hänvisning till nödvändiga besparingsåtgärder, kunnat beviljas. Summan av under åren 1926—1939 beviljade medel är 36.000 kr. Ett mindre engångsanslag för samma ändamål beviljades 1936 till Lunds universitets folkminnesarkiv, men i övrigt är anförda blygsamma summa allt vad staten kostat på filmupptagningar av det svenska folkets snabbt försvinnande odling, blygsam inte minst då man betänker vad en enda spelfilm kan kosta i upptagning eller vad en importerad amerikansk "thriller" plockar ur samma folks fickor. Vill man jämföra med siffror så kan nämnas att den samlade nöjesskatten för stad och land år 1939 gav 9,4 miljoner kronor, varav en avsevärd del torde komma på biograferna. I Stockholms stad enbart gävo biograferna år 1940 en nöjesskatt på 1.570.042 kronor. Vad man i genomsnitt per år anslagit till svensk folklivsfilm utgör sålunda knappt mer än 1,5 promille av ett års nöjesskatt på filmen i Stockholms stad.

I bevekande tongångar har Nordiska museets ledning år efter år motiverat behovet av medel för svensk folklivsfilm. Beviljade anslag ha aldrig räckt till att genomföra ett års program, än mindre har det varit möjligt att lägga upp ett program på längre

sikt, vilket givetvis erbjudit många fördelar. Någon möjlighet att anskaffa tillräcklig teknisk utrustning på den smala bas som det årliga anslaget innebar, har givetvis icke funnits. Man har varit hänvisad till samarbete med olika upptagningsfirmor, vilket dock är relativt dyrbart. De sista åren har museet i huvudsak gjort sina upptagningar på 16 mm smalfilm för att utvinna så mycket som möjligt av de begränsade medlen. Men smalfilmen innebär givetvis stora nackdelar, då det blir fråga om filmens allmänna utnyttjande.

Nordiska museets filmarkiv rymmer nu omkring 13.000 meter bredfilm och inemot 6.000 meter 16 mm smalfilm. En filmtekniker torde finna detta vara mycket i jämförelse med de nyss nämnda anslagen. Detta får sin förklaring av att museet bidragit avsevärt med egna medel, särskilt i form av löner och resor, och att omkostnaderna alltid hållits så låga som möjligt. Det är åtskilliga skildringar av äldre svenskt folkliv, som rymmas i filmarkivet. Många av dem torde det vara svårt eller omöjligt att nu få se i verkligheten. De begränsade möjligheterna och uppgifternas mångfald har nämligen gjort att det varit en ständig kapplöpning med kulturformer, som just hållit på att försvinna. Mycket har tyvärr under dessa år i alla fall försvunnit, som framtiden skulle vara mer än tacksam att kunna se på en filmremsa. Åren 1930—1932 tände man ännu en sved på skogen i Floda socken i Dalarna, vilket filmades. I dag skulle det näppeligen låta sig göra utan dyrbara och svåra rekonstruktioner. År 1933 gingo vikabönderna i Mora socken sista gången på samslätter vid Siljans stränder. En film häröver finnes i Nordiska museet. På gränsen mellan skogsbygd och slätt i Skåne var repslagningen av lindbast en viktig binäring för bönderna i gammal tid. Ätminstone en gammal man kan ännu konsten, men hans händer börja bli för tafatta för arbetet. År 1939 visade han emellertid sin skicklighet för museets filmkamera. Sistlidna sommar byggdes en kyrkbåt på Sollerön i Dalarna. Förra gången sådant skedde var 1843 och den ännu fortlevande båtbyggartraditionen torde snart vara död. Men en smalfilm kan nu visa, hur en kyrkbåt bygges från kölsträckningen till sjösätt-

ningen. Roslagens sista jakt, Sofia av Länna, seglas ännu av sin skeppare, Werner Grönros, med ved till huvudstaden. Hon har kristid och oljebrist att tacka för att inte riggen kapats och motor satts in i stället. Snart är dock skrovet för gammalt och även den bilden försvinner från skärgården. Men i samarbete mellan Stockholms stadsmuseum och Nordiska museet och bekostad av det förra har sistlidna sommar en film upptagits av Sofias segling.

Det synes bittert och beklagligt, om det icke skall vara möjligt att fästa på filmremsan åtminstone de allra viktigaste av de kulturformer, som undan för undan försvinna. Nere vid blekingekusten går ännu gamle Måns, som bygger blekingekor efter den gamla metoden med att bränna ekeborden vid en öppen eld. Undan för undan taga andra yrkesmän från gammal tid sitt kunnande med på den sista resan. Ännu kan bylivet skildras i oskiftade byar i Småland och Dalarna. Ännu kan den svenske bondens arbetsår i sin karga strävsamhet rullas upp framför filmkameran i några svenska bygder. Ännu fungera på sina håll de uråldriga arbetslagen och gilleslagen. I de svenska storskogarna känner ännu en och annan gamling de fångst- och jaktmetoder, som ha sin rot i hedenhös. Ännu glida kyrkbåtar med festklätt kyrkfolk på Siljan. Man skulle kunna hålla på så här en god stund med uppgifter för svensk folklivsfilm, men det tjänar föga till. Den hör tyvärr till de uppgifter, som kommit i skymundan i vårt Beredskapssverige. I många former talar dagens propaganda för oss själva och för utlandet om det svenska kultur- och frihetsarvet, om den sunda kontinuiteten i kulturutvecklingen. Men samtidigt försvinner mycket i kulturarvet utan att vi tillräckligt beakta detta. Här synes folklivsfilmen ha en aktuell uppgift. Eller vill någon påstå att dussintalet filmer över det svenska folkets strävsamma tillvaro och folklivets rika och traditionsbundna skiftningar i olika bygder inte skulle vara den bästa fosterländska propaganda inom landet, och för utlandet ett vittne om att vi äro ett gammalt kulturfolk, som vet vårt värde och känner den grund nordisk kultur vilar

på. Dessutom skulle sådana filmer vara av oskattbar betydelse för framtidens kunskap om det förgångna.

Någon kanske här vill ställa den frågan, om då inte svensk spelfilm skildrar folklivet. Det gör den givetvis men på sitt sätt. Jag tror det är ytterst få regissörer, om ens någon, som skulle vilja gå i god för att deras filmer äro kulturhistoriskt riktiga. Man möter så gott som aldrig den synpunkten som värderingsgrund för en film. Det gäller huruvida handlingen är väl upplagd, fotograferingen skicklig, skådespelarnas prestationer goda i uppträdande och tonfall, den åtföljande musiken lämplig etc., men huruvida miljön är kulturhistoriskt riktig, är en fråga av sekundärt intresse. Några allvarliga krav härpå ha hittills heller aldrig ställts. Med frågan om de få eller kunna ställas, sammanhänger givetvis helt, om spelfilmen kan ha något dokumentariskt värde för framtiden eller inte. Jag tror det är mycket få svenska filmer hittills, som av den kulturhistoriske fackmannen skulle kunna anförtros rollen av dokument, vare sig de spela i äldre historisk miljö eller i förhållanden, som fortfarande kunna återfinnas på sina håll i vårt land. I de historiska filmerna är rekonstruktion alltid nödvändig men i fråga om folklivsfilmen är den ur äkthetssynpunkt bästa upptagningen givetvis det rena reportaget utan rekonstruktioner och utan skådespelare. Det har också visats att sådana rena reportage till resultat kunna ge gripande filmer. Man erinrar sig härvid kanske särskilt O'Flahertys reportage från den irländska kustbefolkningens tillvaro, som här i Sverige gick under namnet "Männen från Aran". Även reportaget kan utan tvivel bli stor filmkonst. Lockande ämnen saknas inte i vårt land.

Även om det i framtiden skulle bli mera plats för reportagebetonad film från folklivets olika sidor inom vår filmproduktion, synes man inte ha någon anledning att här vara optimist. Det kommer dessutom att bli nödvändigt med autentiska upptagningar av folklivet. Hur det skall bli möjligt att ekonomisera dessa eller hur det skall ges tillfälle att visa dem, är en annan och mycket svår fråga. Så där fritt ur hjärtat skulle man nog

kunna tänka sig sådana bestämmelser, att biograferna för varje spelfilm finge skyldighet att visa en kort film inom folkbildningens eller den sociala uppfostringens ram. Något ing av de avsevärda skatteinkomsterna från biograferna borde väl kunna gå till upptagning av just sådan film och då borde även folklivsfilmerna få komma med på ett hörn. En annan och mera ingripande väg vore biografväsendets förstatligande i större eller mindre utsträckning. Filmen är ju jämte press och radio ett så pass viktigt instrument för handhavandet av det sociala maskineriet, att den i längden inte alltför generöst och oinskränkt kan överlämnas åt de ekonomiska privatintressena. Det borde väl fördenskull vara en ganska naturlig sak, om staten positivt ingrep för att producera och få framförd en ur social synpunkt lämplig film och icke blott inskränkte sig till att i möjligaste mån förhindra visning av dålig och skadlig film, som nu är fallet.

Svensk folklivsfilm i detta ords bredaste bemärkelse bör dock ingalunda tänkas som en konkurrent eller ett mer eller mindre åsidosatt styvbarn till den egentliga spelfilmen. Tvärtom skulle väl folklivsfilmerna, sedan den väl förelåg i så pass stor omfattning att den kunde ge en bild av det äldre svenska folklivets väsentliga sidor, kunna bli ett synnerligen värdefullt studiematerial för framtida upptagning av svensk spelfilm. Till miljön obundna eller i nuet spelande filmer behöva inte detta material, men då det gäller att skildra äldre förhållanden, före maskinen så att säga, synes det studiematerial, som nu står till filmproduktionens förfogande vara både svåråtkomligt och ur tillförlitlighetens synpunkt ganska olikartat. Man vågar säkert räkna med att om blott ett lättillgängligt studiematerial finnes, skulle åtskilligt mera av olika svenska miljöer få komma med i våra spelfilmer. Det kan nog inte förnekas, att miljöerna i våra filmer lätt bli konventionella och gå igen i den ena filmen efter den andra. De skulle vinna på ett mera skiftande och mera sakligt innehåll. Det svenska folklivet i våra olika bygder är så rikt och så fängslande, att det tvivelsutan kunde medverka till en förnygring av svensk film. Nog skulle därför folklivsfilmerna, sedan den väl hunnit med en del av sitt program, kunna bli både

Upptill: åldermansstämma i Olseröd, Maglehems socken, Skåne. Älderman-
nen blåser till samling i byhornet. Bredfilm 1937.
Nedtill: valborgsmässa i Floda socken, Dalarna. Barnen, »valborrarna»,
springa omkring i gårdarna och skramla med bjällror från tidigt på morgo-
nen. Bredfilm 1936.

Upptill: utterstocken bygges, där uttern brukar ta en genväg över land. Ovanåkers socken, Hälsingland. Smalfilm 1941.
Nedtill: kryckeståt vid lysning, Floda socken, Dalarna. Den huggna granen bäres till bröllopsgården. Bredfilm 1932.

Svedjebruk. Floda socken, Dalarna. Skogen hugges första året, andra året brännes sveden (upptill), och tredje året står rågen mogen mitt i storskogen (nedtill). Bredfilm 1930—1932.

Myrslåtter. Malungs socken, Dalarna. Upptill: gröten kokas framför slogsboden. Nedtill: kväll vid slogsboden, där nyingen göres i ordning för natten. Bredfilm 1930.

Upptill: myrslätter, som föreg. »Hem till julkvällen», önskar bonden då han till slut kastar yxan över hjässan.
Nedtill: gärdesgården bygges. Floda socken, Dalarna. Bredfilm 1930.

Samslåtter i Vika by, Mora socken, Dalarna. Upptill: slåtterlaget går fram. Nedtill: flickorna doppas, ett av de många exemplen på lek och skämt i samband med ett strävsamt arbete. Bredfilm 1933.

Kyrkhelg. Norrbotten. Uptill: menigheten kommer ut från kyrkan, Öjeby, Piteå. Nedtill: under kyrkhelgen passar ungdomen på att bekanta sig med varandra, Nederluleå gammelstad. Bredfilm 1928.

Upptill: repslagning av lindbast. N: Rörums socken, Skåne. Smalfilm 1939.
Nedtill: herrgårdsmiddag på 1700-talet. Rekonstruktion från Skansen.
Rätterna bäras in från köket i flygeln. Smalfilm 1939.

en inspirationskälla och ett studiematerial för den svenska filmproduktionen överhuvud.

Folklivsfilmens uppgifter som skolfilm och bildningsfilm synas i vårt land vara särskilt viktiga, då som tidigare framhållits, en bättre kännedom om folklig kultur skulle vara av värde för stora grupper av vårt folks uppfostrare och ledare. Undervisningsväsendets uraktlåtenhet att råda bot för dessa brister torde i någon mån kunna fyllas av filmen, om den blott når tillräckligt antal människor och har tillräckligt stoff att komma med. Om filmvisningar under terminerna kombinerades med direkta fältundersökningar under ferierna, skulle en god kännedom om folklig kultur och folkligt tänkande kunna erhållas även innan folkkulturkunskap eller vad vi vilja kalla ämnet införes som belastning av ofta redan allt för stora kursplaner.

Så till sist några ord om folklivsfilmens rent vetenskapliga värde. I djupt medvetande om att den humanistiska vetenskapen sitter trångt i en tid, som domineras av trotyl, stål och pansar, har denna synpunkt fått komma sist, men det betyder ingalunda, att den kan anses vara oviktig. Den dag torde väl trots allt komma, då den på nytt kan göra sin stämma hörd. Folklivsforskningen arbetar givetvis mest med beskrivningar och avbildningar i foto eller uppmätning. För att klarlägga vissa tekniska sidor, där rörelsemomenten äro väsentliga, är filmen dock ett lika enkelt som effektivt hjälpmedel. Den vetenskapliga sidan är ju heller inte en för sig isolerad värld. Ur vetenskapens källa flyter strömmen vidare genom undervisning och folkbildning. Man har nog också en bestämd känsla av att det trägna vetenskapliga sysslandet med den svenska folkkulturen vid våra universitetsinstitutioner och våra museer och det material, som där i kärlek till fädernas kultur sammanbragts, utgör en mycket viktig bakgrund till vårt nuvarande nationella medvetande och vår vilja att värna vad som är vårt och så varit sedan århundraden tillbaka. Men vetenskapsmannens uppgift är inte bara att samla ett material och för sig själv tolka det. Han skall också göra det tillgängligt för sina medmänniskor. Så har skett i föreläsningar, i museivisningar, utställningar och publikationer, men

härvid behövs mycket väl även det moderna hjälpmedel, som filmen utgör.

Om det nu synes nödvändigt att ställa kravet på upptagningar av svensk folklivsfilm inom den allra närmaste tiden, så är det dock ingalunda lätt att säga, hur ett sådant program ekonomiskt skall lösas. Kan man i det nuvarande läget våga räkna med den allmänna svenska filmproduktionens hjälp i anslutning till de publikbehov, som säkert finnas i vårt land? I stort sett måste svaret nog tyvärr bli nej. Möjligen kunna en del kortfilmer med folklivsbetoning komma att upptagas, men man har som det nu är ingen anledning att hoppas, att de komma att syssla med centrala delar av det svenska folklivet. Ett samarbete mellan kännare av svenskt folkliv och filmbolag, som inse behovet av verklighetsbetonad kortfilm både för hemmavisning och icke minst för byte med andra länder, skulle dock kunna ge goda resultat. Den riktigaste lösningen är givetvis, att staten på allvar ingriper för att möjliggöra upptagning och visning av svensk folklivsfilm. Det måste emellertid då bli fråga om understöd i en helt annan skala än de proformaanslag, som hittills beviljats. Låt oss lämna frågan öppen med en stark förhoppning. Skulle all hjälp utebli, återstår kanske en möjlighet, som dock kräver avsevärd tid och mycket arbete. Det skulle från kulturhistoriskt håll kunna ordnas visningar av hittills upptagen film under enkla och billiga former i sådana bygder, dit biografväsendets organisation inte nått. Den undangömda och ålderdomliga bygden skulle då själv betala sin filmning. Denna väg är arbetsam, men den måste beträdas, om allt annat sviker. För Nordiska museet är samarbetet med landets många museimän och hembygdsvärdare härvid alltid en värdefull tillgång. Och jag slutar till sist denna lilla översikt, som mest varit klagan och anklagan, med att som en hoppfull händelse omnämna att en landshövding, tillika ordförande i sitt läns hembygdsförbund och museistyrelse, till sin 60-årsdag fått mottaga en fond för upptagande av folklivsfilm inom länet. Det är Kronobergs län, som man här har anledning att framhålla som lovvärd föregångare.